

Snovi, iluzije, negacija, bijes i mržnja

*U povodu knjige prof. dr. Mirjane Gross “Izvorno pravaštvo - Ideologija, agitacija, pokret”, Golden marketing, Zagreb, 2000.**

Nakon desetak godina sustavnog istraživanja fenomena pravaštva, godine 1973., profesorica Gross objavila je u izdanju Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu svoju “Povijest pravaške ideologije”. U tom opsežnom djelu od preko četiristotinjak stranica, ona je detaljno rekonstruirala strukturu pravaške ideologije i prikazala njezinu primjenu u hrvatskoj političkoj praksi u razdoblju druge polovice devetnaestog stoljeća, kada je ona funkcionirala u svom izvornom obliku, i na početku dvadesetog stoljeća, kada se pravaštvo, zadržavajući pritom mnoge svoje izvorne komponente, stjecajem povijesnih okolnosti, preobrazilo u ideologiju u kojoj kao središnja točka egzistira ideja koja ga u osnovi potpuno negira.

Temeljna vrijednost spomenute knjige profesorice Gross bila je i još uvijek jest u tome što je u njoj, po prvi puta u hrvatskoj historiografiji, pravaštvo prikazano kao liberalizmom inspirirana hrvatska nacionalno-integracijska ideologija, koja je, napose u razdoblju osamdesetih godina 19. stoljeća, odigrala važnu ulogu u procesu stvaranja moderne hrvatske nacije. *Povijest pravaške ideologije* profesorice Gross također je pokazala da pravaštvo ni u svom izvornom, niti u svom revidiranom, modernom obliku, kojeg obično zovemo frankovštinom, nema apsolutno nikakve veze s ideologijom ustaštva, koja se, pomno birajući isključivo pojedine komponente Starčevićevog i Kvaternikovog učenja, pokušavala prikazati kao njegov nastavak, nastojeći na taj način steći svojevrсни legitimitet i pobuditi simpatije koje u najvećem dijelu hrvatskog naroda nije uživala.

Danas, gotovo tridesetak godina nakon pojave *Povijesti pravaške ideologije* pred nama je nova knjiga profesorice Gross, koja se bavi istim fenomenom. S tim u vezi nužno se namće pitanje: što nam to novoga donosi njezino *Izvorno pravaštvo*? Postoje li razlike u interpretaciji? Po čemu se to njezina knjiga iz 1973. razlikuje od ove iz godine 2000-te? Na ta pitanja, koja svakako zvuče pomalo intrigantno, odmah dajem odgovor, koji glasi: Ne, u novoj knjizi profesorica Gross nije dala novu interpretaciju pravaštva. Njezino tumačenje pravaštva ostaje isto. Međutim, razlike između *Povijesti pravaške ideologije* i *Izvnog pravaštva* postoje. Zahvaljujući u međuvremenu akumuliranom znanju i istraživačkom iskustvu autorice, fenomen pravaštva u novoj je knjizi prikazan nijansiranije, slojevitije, a samim tim i cjelovitije, što, između ostaloga, znači da tek sada u punoj mjeri dolaze do izražaja sve njegove unutrašnje kontroverze.

* Ovaj prilog objavljen je u časopisu Zarez, III, 56, 24. 5. 2001.

Cjelovitost koju je autorica postigla u interpretaciji pravaštva proizlazi iz činjenice da je ono u novoj knjizi duboko uromnjeno u kompleksne društvene-političke prilike, i to zahvaljujući primjeni tehnike “gustog opisa”, koja osigurava potpunije razumijevanje kako samog ideološkog sustava, tako i njegove funkcije u političkom i upće u društvenom životu. Ovdje želim zatsati da bih skrenuo pažnju na rizik u koji se profesorica Gross pritom svjesno upustila. Naime, tehnika “gustog opisa”, koja se u osnovi sastoji u korištenju mnogobrojnih pojedinosti, lako može zavarati čitatelja i navesti ga na zaključak da se radi o klasičom djelu tradicionalne historiografije. Međutim, svatko tko pažljivo iščita “Izvorno pravaštvo” uvidjet će da su sve pojedinačne obavijesti, a njih je zaista mnogo, isključivo u funkciji interpretacije.

U tom smislu knjiga profesorice Gross kao da upozorava hrvatsku historiografiju na to da se tumačenje povijesne zbilje mora čvršće vezati uz pojedinačni događaj, tretirajući ga, dakako strogo funkcionalno. Jer u protivnom, postoji opasnost da historiografija postane nerazumljiva, apstraktna, udaljena od čovjeka koji je stvara i koji je ujedno njezin glavni protagonist. Uostalom, profesorica Gross, premda se cijelog života ustrajno borila protiv tradicionalne događajne historije, nikada se nije zagovarala historiju u kojoj interpretacije potpuno prekrivaju pojedinačne činjenice, uvjerena da pomoću njih najbolje možemo objasniti pojave koje istražujemo.

Za mene kao povjesničara koji se bavi drugom polovicom “dugog” 19. stoljeća, pravaštvo, dakako, nije nepoznanica. Uostalom, i sam se s njime, doduše, u njegovom modernom obliku, i susrećem i bavim u svojim recentnim istraživanjima. No, unatoč tome, knjiga profesorice Gross duboko me impresionirala, i to ponajprije svojom rafiniranom interpretacijom, bogatstvom detalja koji nam pomažu da bolje razumijemo pravaški “nauk” kao i svojom uronjenošću u društvenu zbilju. Čitajući njezino “Izvorno pravaštvo”, cijelo sam vrijeme imao dojam da ju je upravo težnja da ga čvrsto fiksira u društveni život motivirala da se iznova vrati pitanju koje je započela istraživati još početkom šezdesetih godina.

Osim toga, za mene osobno, a vjerujem i za sve one koji su knjigu imali, ili će je tek imati u ruci, “Izvorno pravaštvo” dojmljivo je po odsustvu moralnog vrednovanja. Djelo profesorice Gross rekonstruirao, tumačio, ono pokušava razumijeti, objasniti, ali pritom ne izriče nikakve moralne sudove. Drugim riječima, knjiga profesorice Gross ostavlja nam punu slobodu da sami izgradimo svoje stajalište prema pravaškom nauku odnosno prema njegovim autorima, Eugenu Kvaterniku i Anti Starčeviću.

Jedno od bitnih načela iz znanstvenog “creda” profesorice Gross bilo je i ostalo da historija kao znanstvena disciplina nije tu da bi sudila pojavama, odnosno ljudima. Ona to naprosto ne smije činiti, i to iz znanstvenih, ali i iz egzistencijalnih razloga. Historičar, naime, mora voditi računa o načelu “drugotnosti”, to jest o tome da je budućnost čovjeka kojeg prati naša prošlost, da mi znamo ono što on nije mogao znati, kao i to da nam često nedostaju mnoge obavijesti na temelju kojih se čovjek prošlosti opredjeljivao. Ne uzme li to u obzir, bilo namjerno, bilo nenamjerno, historija se pretvara u “vječnu sadašnjost”, ona na taj način zapravo nestaje u suvremenim ideologijama.

Kad smo još kao studenti, uz njezinu pomoć, savladavali abecedu historiografskog rada, profesorica Gross trenirala nas je u tome da prema pojavama koje istražujemo razvijamo empatiju, ali da pritom neprestano nadziremo i kontroliramo svoju pozitivne odnosno negativne osjećaje. I bez pretjerivanja mogu reći da su u tome uspjele sve i povjesničarke i povjesničari koji su izašli iz njezine škole. Oni, kao i profesorica Gross, objašnjavaju i pokušavaju razumjeti ljude prošlosti, ali ih, i to mislim da treba posebno podvući, time ne opravdavaju.

I upravo zbog širokog prostora slobode što ga pruža čitateljima vjerujem da će *Izvorno pravaštvo* biti zanimljiva i prihvatljivo ne samo stručnjacima, nego i dijelu šire intelektualnoj javnosti. Iskoristio bih stoga priliku da ovdje ukratko iznesem svoj doživljaj, svoju intepretaciju pravaštva odnosno njegovog glavnog tvorca.

Osobno, vidim Starčevića kao ličnost čiji su snovi, ideali, projekcije i iluzije umotani u snažne, u izvjesnom smislu usudio bih se reći gotovo samouništavajuće osjećaje bijesa i strastvene mržnje. Vidim ga kao čovjeka koji je okrenut ili prošlosti, ili budućnosti, ali kojemu neprestano izmiče sadašnjost, koju on, u osnovi, odbacuje, negira, u kojoj jednostavno ne želi sudjelovati.

Starčević uporno sanja samostalnu hrvatsku državu izvan okvira Habsburške monarhije. I taj njegov san, koji započinje još za neoapsolutizma, traje sve do njegovog biološkog kraja, koji je nastupio nakon što su njegovi najbliži suradnici, a formalno i on sam, već bili odbacili njegov temeljni sadržaj kao neupotrebljiv i politički neprobitačan. Starčević njeguje iluziju da jedini on posjeduje spasonosni nauk, neku vrstu političkog evanđelja za hrvatski narod i njegovu budućnost, i pritom žestoko, ne birajući riječi, osuđuje sve one koji misle drugačije. Za njega oni nisu protivnici, nego neprijatelji hrvatstva, "pasmina slavosrbska", to jest, neka vrsta podljudi, kojih ima u svim narodima. Riječ je o bićima niže vrste, kojima tobože nedostaje prirodna težnja za slobodom, zbog čega i mogu funkcionirati kao sluge tuđinaca, u konkretnom slučaju Mađara i Nijemaca.

Vodeći "slavosrbi", bili su, dakako, su zagovornici jugoslavizma na čelu sa Strossmayerom, i jedna od Starčevićevih samonametnutih velikih zadaća, osim poučavanja hrvatskog naroda, sastojala se upravo u tome da pred narodom skida krinke tim "gončинима", što je i činio, i to nemilosrdno, gubeći pritom osjećaj za realnost. Starčević je, naime, gajio iluziju da će hrvatski narod, kad tobože jednom napokon shvati s kime to ima posla, plebiscitarno prihvatiti pravaštvo kao svoje spasonosno oružje. No, Starčević nije želio demaskirati samo svoje suvremenike, nego i ličnosti iz prošlosti, pa je tako Nikolu Šubića Zrinskog i bana Jelačića prikazao kao sluge tuđinca, koje su Austriji pomagali u zatiranju svijesti hrvatskog naroda o vlastitoj individualnosti, ističući im kao suprotnost Zrinske i Frankopane, na čijem je kultu pravaštvo inzistiralo i stjecalo simpatije u širim slojevima.

Starčević je silno mrzio hrvatsku inteligenciju, koja, inspirirana "idejom jugoslovenstva", isprva nije pokazivala zanimanje za njegovu nakanu da uz pomoć pravaškog učenja vrati samopouzdanje nekad gospodujućem, velikom i moćnom hrvatskom narodu, koji se stjecajem povijesnih okolnosti pretvorio u besvjesni puk, bez osjećaja vlastitog identiteta. Pritom nije štedio nikoga, pa ni svećenstvo, za kojega je tvrdio da je "poživinčilo" hrvatski narod. Doživljavajući sebe kao proroka, kao učitelja s posebnom "misijom", Starčević je iznad svega želio "umovati" i tako pripremati put stvaranju samostalne hrvatske države na razvalinama Habsburške monarhije. On se poistovjetio s nacijom kao s majkom, i tražio da se ona identificira s njegovim učenjem i na taj način zapravo poistovjeti s njim. Budući da je to bilo ne samo nemoguće, nego i nerearno, bio je duboko razočaran, osobito potkraj života, pa je možda i to jedan od razloga da je pasivno promatrao kako se njegova ideja vodilaja, njegov san o hrvatskoj državi izvan okvira Habsburške Monarhije, pretvara u prah i pepeo. On osobno, nikada ga nije prestao sanjati.

Starčević je s indignacijom odbijao političku praksu kao nemoralnu dok se ne stvori hrvatska država, koju je apsolutizirao kao temeljnu vrijednost, kao jedini okvir za razvoj i afirmaciju hrvatstva i koju je zamišljao kao podlogu za harmonični, skladni razvoj hrvatskog društva u budućnosti. Iz istih razloga negirao je vrijednost i značenje kako kulturne, tako i gospodrske akcije, doživljavajući ih kao uzaludno rasipanje energije koju

bi, prema njemu, valjalo isključivo usmjeriti prema pripremi svih slojeva hrvatskog društva za trenutak uskrsnuća povijesnog prava hrvatskog naroda na vlastitu državu. Starčević je bio neizrecivo bijesan na Franju Josipa i na Habsburšku dinastiju, optužujući je da je prekršila ugovor što ga je sklopila s hrvatskim narodom, a u kojemu se bila obavezala da će štiti i unapređivati hrvatsku državu. S tim u vezi on je prkosno i od vremena do vremena neuobičajeno glasno isticao da Hrvati imaju puno pravo otkazati poslušnost vjerolomnim Habsburgovcima, koji su raskomadali hrvatsku i nezakonitim je putem doveli u okvir Monarhije. Pritom nije nimalo vodio računa o tome da takve izjave pravaštvu utiskuju velezdajničko obilježje.

Starčević je mrzio Franju Josipa, vladara s čijim je apsolutizmom imao osobno iskustvo, mrzio je njegovu “kamarilu”, no iznad svega strastveno je mrzio Austriju, koja je za njega predstavljala utjelovljenje sveg zla koje se Hrvatskoj dešavalo u posljednjih nekoliko stoljeća. Austrija je, naime, za Starčevića bila ta koja je svojom politikom ne samo onemogućavala razvoj Hrvatske, nego i zatirala hrvatstvo, sustavno kvareći sve slojeve nekad ponosnog i velikog hrvatskog naroda. S tim u vezi Starčević je sanjao o slavnoj hrvatskoj prošlosti, kakvu nema niti jedan narod. Naselivši se na prostore na kojima danas obitavaju, Hrvati su, prema njemu, stvorili državu koja je svojom veličinom i snagom prkosila silama Istoka i Zapada, a posebni “duh” što ga je hrvatstvo izgradilo omogućio je da se postupno, mirnim putem, u hrvatski nacionalni korpus integrira u etničkom pogledu raznoliko stanovništvo. Za Starčevića taj je proces još uvijek otvoren, nezavršen, a završit će tek kad obuhvati Južne Slavene, osim Bugara, koji jedini nisu Hrvati, jer su, kao i oni, razvili vlastiti “duh” odnosno vlastiti identitet.

Priznajući isključivo hrvatstvo, u čemu i jeste bit njegova ekskluzivizma, Starčević je prezirao ideju o slavenskoj solidarnosti. Štoviše, negirao je postojanje Slavena, kao što je negirao i postojanje srpstva i to na način da je negirao postojanje slavenskog odnosno srpskog ime u povijesti, prevodeći ih pojmovima “rob”, odnosno “sluga”. No, dok je u slučaju Slavena kasnije izmijenio mišljenje, kad je riječ o srpstvu, ostao je dosljedan svom uvjerenju da ono ne postoji.

Ukratko, za mene je pravaštvo ideologija satkana od neostvarivih projekcija, snova, iluzija, negacije, bijesa i mržnje. Vidim, naime, Starčevića kao usamljenog, pasivnog čovjeka, koji na marginama građanskog društva, kojemu ni u socijalnom, niti u duhovnom smislu nikada nije pripadao, ustrajno vodi svoju bitku čije bih izvorište, kad bi to bilo moguće, tražio u njegovom duboko prikrivenom osjećaju straha, nesigurnosti, povrijeđenosti i nemoći. Stoga, čini mi se, nije slučajno da je pravaštvo svoj vrhunac doseglo upravo u času kad su, pod pritskom mađarske politike, upravo takvi osjećaji počeli prevladavati kako kod hrvatske inteligencije, tako i u širim slojevima hrvatskog građanstva.

Pravaštvo se, naime, upravo tada pojavilo kao njihova interpretacija, kao neka vrst njihove racionalizacije, kao učenje koje je, na određeni način, kanaliziralo tu negativnu emocionalnu energiju, usmjerivši je prema budućnosti u kojoj će nastati hrvatska država, premda se ubrzo potom, suočivši se s realnošću, stalo mijenjati, da bi uskoro završilo u svojoj suprotnosti, što samo pokazuje da u svom izvornom obliku zapravo i nije moglo funkcionirati drugačije nego samo kao učenje koje afirmira hrvatsko ime, svijest o nacionalnoj posebnosti i apsolutnom suverenitetu nacije, iznad koje postoji samo Bog. U tome, uostalom, i jeste bio njegov glavni doprinos procesu izgradnje moderne hrvatske nacije.

Svjestan sam da se mnogi neće složiti s mojim viđenjem pravaštva odnosno Starčevića. U povijesnoj predodžbi on je neprijeporni “otac domovine”, mitska figura kojoj se može

samo klanjati, ali čije kritičko preispitivanje ne dolazi u obzir. Navedena konstatacija, nažalost, ne odnosi se samo na one koji nisu povjesničari, na javnost koja svoju povijesnu svijest ionako, uglavnom, ne gradi na rezultatima historiografije, te pomalo čudne, zagonetne, beskrajno uzbudljive discipline, čija nastojanja vrlo često zapravo uopće ne razumiju, nego i na dio povjesničara koji su, iz različitih razloga, uvijek spremni odbaciti načela profesionalizma i pothranjivati različite mitove, duboko uvjereni da historiografija ima posebnu društvenu, nacionalno-odgojnu “misiju”, koja se, dakako, mijenja u skladu aktuelnim potrebama, ili, kako to neki od njih vole reći, s “novim paradigrama”. Na sreću, taj brak historiografije i politike, uspostavljen još u 19. stoljeću, danas ubrzano gubi privlačnost, premda nemam iluzija da i ubuduće neće biti onih koji će ga zdušno zagovarati. No, bit će to ipak samo ideal rubnih, marginalnih skupina u okviru historiografije. Njima *Izvorno pravašto*, dakako, neće pomoći da izgrade svoj odnos prema pojavi i njezinom autoru. Oni ga, naime, već unaprijed imaju.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X